

20. ágúst 2025

Umsögn Landssamtakanna Geðhjálpar og Þroskahjálpar: Áform um lagabreytingu til laga um öryggisráðstafanir samkvæmt dómsúrlausn, FRN25040030

Ekki þarf að hafa mörg orð um að frelsissvipting felur í sér mjög alvarlegt inngríp gagnvart afar mikilsverðum mannréttindum og leiðir til mikilla og margvíslegra skerðinga á ýmsum stjórn málaalegum, borgaralegum, efnahagslegum, félagslegum og menningarlegum mannréttindum. Það er því mjög rík og skýr skylda á íslenska ríkinu að gæta þess afar vel að öll lög sem það setur, sem fela í sér frelsissviptingar fólks um lengri eða skemmri tíma, séu í fullu samræmi við skuldbindingar ríkisins samkvæmt fjölþjóðlegum mannréttindasamningum.

Í þessu sambandi áréttar samtökin sérstaklega skyldur íslenska ríkisins samkvæmt samningi Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks sem ríkið fullgilti árið 2016 og skuldbatt sig þar með til að framfylgja öllum ákvæðum hans. Í stjórnarsáttmála ríkisstjórnarinnar segir að samningurinn verði lögfestur, frumvarp um lögfestingu samningsins var til meðferðar á síðasta þingi og þá er í gangi af hálfu ríkisins sérstök landsáætlun um innleiðingu hans. Í samningnum er ýmis ákvæði sem hafa mjög mikla þýðingu m.t.t. þess máls sem hér er til umsagnar. Landssamtökin Þroskahjálpar og Geðhjálpar leggja því mjög mikla áherslu á að þess verði sérstaklega vel gætt við undirbúning, gerð, setningu og framkvæmd þeirra áforma um þá lagasetningu, sem hér er til umfjöllunar, sem og eftirlit með framfylgd þeirra laga að taka fullt tillit til ákvæða samnings SP um réttindi fatlaðs fólks, eins og íslenska ríkinu er skylt að gera, sbr. **4. gr.** samningsins hefur yfirskriftina **Almennar skuldbindingar**. Þar segir:

1. Aðildarríkin skuldbinda sig til þess að efla og tryggja að fullu öll mannréttindi og grundvallarfrelsi fyrir allt fatlað fólk án mismununar af nokkru tagi á grundvelli fötlunar.

Aðildarríkin skuldbinda sig í þessu skyni til:

- a) að samþykkja alla viðeigandi löggjöf og ráðstafanir á sviði stjórnsýslu og aðrar ráðstafanir til að tryggja þau réttindi sem viðurkennd eru með samningi þessum,*
- b) að gera allar viðeigandi ráðstafanir, þar á meðal með lagasetningu, til þess að gildandi lögum, reglum, venjum og starfsháttum, sem fela í sér mismunun gagnvart fötluðu fólki, verði breytt eða þau afnumin,*

Við undirbúning gerð og setningu þeirra laga sem hér eru til umsagnar verða stjórnvöld að gæta sérstaklega vel að skyldum, sem á þeim hvíla samkvæmt 14. gr samnings SP um réttindi fatlaðs fólks, sem hefur yfirskriftina **Frelsi og öryggi einstaklingsins** og hljóðar svo:

1. Aðildarríkin skulu tryggja að fatlað fólk, til jafns við aðra:

- a) njóti réttar til frelsis og persónulegs öryggis,
- b) sé ekki svipt frelsi sínu með ólögumætum hætti eða geðþóttaákvörðunum og að frelsissvipting í hvaða mynd sem er sé lögum samkvæmt **og að fötlun skuli ekki undir neinum kringumstæðum réttlæta frelsissviptingu.**

2. Sé fatlað fólk svipt frelsi sínu á einhvern hátt skulu aðildarríkin tryggja að því séu tryggð mannréttindi til jafns við aðra í samræmi við alþjóðleg mannréttindalög og að meðferð þess samræmist markmiðum og meginreglum samnings þessa, meðal annars með því að tryggja því viðeigandi aðlögun.

Landssamtökin Geðhjálp og Þroskahjálp hafa tekið þátt í samráði í tengslum við vinnu við öryggisvistun og breytingar á lögum sem tengjast þeirri vinnu. Fagna samtökin að leitað hafi verið til þeirra strax á fyrstu stigum vinnunnar. Þessi vinna hefur endurspeglad meira en áður ákveðna viðleitni til að tryggja að mannréttindi séu tryggð gagnvart mjög berskjölduðum hópi. Sú viðleitni er jákvæð en það eru ýmis atriði að mati samtakanna, sem snúa að mannréttindum og hugmyndafræði, sem verður að ydda betur.

Í kafla A um úrlausnarefni segir:

Skort hefur lagaumgjörð sem veitir stjórnvöldum skýra heimild til að framfylgja dómsúrlausnum um slíkar ráðstafanir. Því er brýnt að setja heildarlöggjöf um framkvæmd, þjónustu og úrræði fyrir einstaklinga sem hljóta dómsúrlausnir um öryggisráðstafanir. Ljóst er að í nýrri löggjöf þarf að kveða á um stofnun sem fari með framkvæmd og fullnustu öryggisráðstafana, auk annarra verkefna í samræmi við ákvæði fyrirhugaðs frumvarps.

Í kjölfar OPCAT eftirlits Umboðsmanns Alþingis á þrjár lokaðar geðdeildir Landspítalans árið 2018, þar sem fram kom að lagaheimildir skorti fyrir þvingandi aðgerðum gagnvart sjúklingum deildanna. Þar kom einnig fram að aðbúnaður, starfsmannahald og þekking væri ekki nægjanleg og þyrfti að bæta. Frá því að þetta kom fram hefur framkvæmdavaldið ítrekað reynt að breyta lögum þannig að þvingunin og nauðungin yrði lögleg. Það hefur hins vegar minna farið fyrir því að bæta aðbúnað, styrkja starfsmannahald og nútímavæða hugmyndafræði. Landssamtökin Geðhjálp og Þroskahjálp hafa fullan skilning á því að bæta þurfi löggjöfina en ef ný hugmyndafræði, breytt starfsmannahald og bættur aðbúnaður fylgir ekki með er hætt við að staðan breytist lítið.

Síðar í kafla A segir:

Stofnuninni er heimilt, á grundvelli rökstudds mats þverfaglegs matsteymis, að færa einstaklinga á milli úrræða, enda sé ákvörðun í samræmi við dómsorð. Gert er ráð fyrir að einstaklingar geti á sama hátt færst til og frá geðsviði Landspítala, enda sitji yfirlæknir í áðurnefndu matsteymi.

Það er mikilvægt að í teyminu sitji alltaf tveir fulltrúar notenda. Það verður að tryggja að á raddir notenda sé hlustað og það verður best gert með því að fulltrúar notenda verði alltaf fleiri en einn í teymi eins og þessu. Annar gæti haft atkvæðisrétt en hinn tillögurétt og málfrelsi.

Í kafla E um samræmi við stjórnarskrá og þjóðarrétt er vikið að mannréttindum. Það er ljóst að á stofnun eins og þessari sem hér er til umfjöllunar mun fjölmargt koma upp sem tengist stjórnarskrárvörðum mannréttindunum einstaklinga sem þar munu dvelja. Í kaflanum segir:

Þá verður kveðið á um réttindi og skyldur einstaklinga sem sæta öryggisráðstöfunum, þjónustu við þá o.fl., ásamt því að fjallað verður um eftirlit með þeim stöðum sem einstaklingar eru vistaðir á. Þar að auki verður kveðið á um skilyrði til skipunar tilsjónarmanns og hlutverk hans og heimildir skýrðar.

Brot á mannréttindum eru því miður daglegt brauð á stofnunum og stöðum þar sem einstaklingar með geðrænan vanda og/eða þroskahömlun dveljast. Lyfjaþvinganir, innlokun á herbergi, útvistarbann, símabann, skömmtnun á mat og kaffi og jafnvel líkamlegt og andlegt ofbeldi. Eins og bent var á hér á undan er hluti þessara aðgerða tilkominn vegna mönnunarvanda og óhentugs húsnæðis en stærstur hluti er vegna kerfisvanda og gamaldags hugmyndafræði sem byggir um of á öryggismenningu. Ferlar meðferðar sem boðið er upp á taka ekki tillit til þarfa notenda heldur virðast byggja á þörfum starfsmanna.

Þarna er komið að ábyrgðaraðila þjónustunnar sem jafnframt á að hafa eftirlit með starfseminni. Hér er um nýja stofnun á vegum ríkisins að ræða sem rekur þjónustuna og hefur eftirlit með henni. Landssamtökin Geðhjálp og Þroskahjálp hafa ítrekað bent á mikilvægi eftirlits með stofnunum og stöðum þar sem einstaklingar með geðrænar áskoranir og/eða fötlun eru vistaðir til lengri eða skemmri tíma. Það hefur einnig komið fram að lögbundnu eftirliti hefur ekki verið sinnt sem skyldi sl. ár og áratugi. Á þetta hefur Umboðsmaður Alþingis bent í nokkrum skýrslum á undanförunum árum í tengslum við OPCAT eftirlit. Það kom einnig fram í forvinnu fyrirhugaðrar rannsóknarnefndar á vegum Alþingis að tilefni sé að ætla að eftirlit sé ekki og hafi ekki verið nægjanlega vel sinnt um langt árabil. Sporin hræða í þessum efnum og þegar horft er til þeirra stofnana sem nú eiga að sinna þessu eftirliti, Embættis landlæknis og Gæða- og eftirlitsstofnunnar velferðarmála, kemur í ljós hve veikt þetta eftirlit er, m.a. vegna umfangs og takmarkaðs fjölda stöðugilda sem hægt er að setja í verkefnin. Landssamtökin Geðhjálp og Þroskahjálp leggja mikla áherslu á það að eftirlit verði skilgreint og fjármagn til þess tryggt áður en öryggisvistun tekur til starfa.

Samningur Sameinuðupjóðanna um réttindi fatlaðs fólks, sem Ísland er á lokametrinum að innleiða, beinlínis leggur blátt bann við hvers kyns nauðung og þvingun. Til þess að það megi takast leggja landssamtökin Þroskahjálp og Geðhjálp það til að jafnhliða vinnu við það frumvarp sem hér um ræðir verði ráðist í eftirfarandi aðgerðir:

Endurskoðum hugmyndafræði og innihald meðferðar

Hugmyndafræði og innihald meðferðar þarfnast endurskoðunar og færast nær 21. öldinni. Verum opin fyrir nýjungum við meðferð sem eru fjölmargar í löndunum í kringum okkur og má þar nefna Skjólshús, lyfjalausar deildir, opna samræðu (Open dialogue), fyrirfram gerðir samningar um meðferð o.fl. Húsnæði geðsviða LSH og SAK eru óhentug og löngu úr sér gengin. Fjölgum búsetuúrræðum og aukum fjölbreytni. Mikilvægt að ráðast í úrbætur jafnhliða því sem hugmyndafræði er endurskoðuð.

Þingið þarf að setja á laggirnar rannsóknarnefnd

Með ályktun 12. júní 2021 fól Alþingi forsætisráðherra að skipa nefnd til að undirbúa rannsókn á aðbúnaði og meðferð fullorðins fólks með þroskahömlun og fullorðinna með geðrænan vanda. Forsætisráðherra skilaði Alþingi skýrslunni vorið 2022 en þar er gerð tillaga um að rannsókn fari fram samkvæmt fyrirhæltum laga um rannsóknarnefndir, nr. 68/2011. Málið hefur ekkert þokast á þeim tíma. Það er kominn tími til að Alþingi ljúki þessari vinnu því við skuldum fjölmörgum einstaklingum, og fjölskyldum þeirra að horfast í augu við þau mannréttindabrot sem framin hafa verið.

Eflum samfélagsgeðþjónustu

Heilsugæslustöðvar og samfélagsgeðteymin verður að efla. Þjónusta á heimilum fólks og í nærumhverfi er það sem koma skal. Niðurgreiðsla sálfræði- og samtalsmeðferða er mikilvægur þáttur hér. Áherslur miða að því að það heyri til undantekninga í framtíðinni að þurfa að leggjast inn á geðdeild eða stofnanir en sé þess þörf verði þjónustan nútímaleg, þjónandi og framsækin.

Geðfræðsla í leik- og grunnskólum

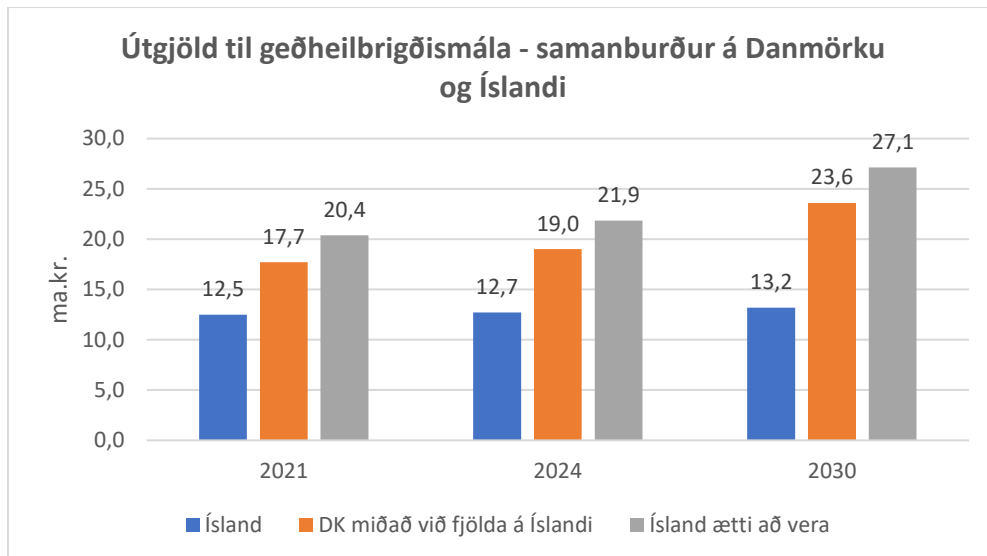
Það er ein besta fjárfesting hvers samfélags að kenna börnum frá unga aldri um verndandi þætti geðheilbrigðis og hvernig hægt er að nýta þá í daglegu lífi. Mikilvægt er að geðrækt verði kennd á menntavísindasviði til að styðja við getu kennara við að miðla þessari fræðslu. Með því að hefast handa strax á unga aldri drögum við úr fordómum sem aftur dregur í árekstrum í framtíðinni.

Fjármögnum geðheilbrigðiskerfisins og samanburður

Í maí sl. kynnti ríkisstjórn Danmerkur og allir flokkar á danska þinginu sameiginlega fullfjármagnaða 10 ára áætlun í geðheilbrigðismálum.¹ Áætlunin er niðurstaða ítarlegrar greiningarvinnu á öllu kerfinu og þjónustu við alla aldurshópa á öllum stjórnsýslustigum. Ólíkt íslenskum aðgerðaráætlunum í geðheilbrigðismálum, sem Alþingi samþykkir reglulega hvar aðeins 10% aðgerða eru fjármagnaðar, fylgir fjármagn þessari dönsku áætlun. Framlög til geðheilbrigðismála í Danmörku munu aukast árlega um 19,2 milljarða eða um 35%. Í ár gera Danir ráð fyrir að setja 278 milljarða í málaflokkinn, sem heimfært á fólksfjölda á Íslandi, er rétt um 19 milljarðar. Til samanburðar, sýna tölur fengnar í skýrslu RND 2022, að áætla má að framlög til geðheilbrigðismála verði um 12,7 milljarðar á Íslandi í ár.² Þetta þýðir að í ár eru framlög til málaflokksins 50% hærri í Danmörku en hér og verða 79% hærri árið 2030 ef Ísland heldur áfram hækka framlög til málaflokksins aðeins um hluta hækkunar vísitölu neysluverðs. Miðað við smæð Íslands ættu framlög til geðheilbrigðismála í rauninni að vera 15% hærri en í Danmörku þar sem stærðarhagkvæmnin er okkur ekki í hag.

¹ „Regeringen fuldender 10-årsplan for psykiatrien med nyt udspil.” Innanríkis- og heilbrigðisráðuneyti Danmerkur. <https://regeringen.dk/nyheder/2025/regeringen-fuldender-10-aarsplan-for-psykiatrien-med-nyt-udspil-1/>

² „Geðheilbrigðisþjónusta – stefna, skipulag, kostnaður og árangur.” Ríkisendurskoðun. <https://www.rikisend.is/skyrslur/nanar?id=976>

Að lokum

Við erum öll með geðheilsu rétt eins og við erum með hjarta. Setjum geðheilsu í forgang og réttum af kúrsinn. Umfang geðheilsutengdra verkefna innan heilbrigðiskerfisins er um 25-30% en fjármagnið sem rennur til þessara verkefna er samkvæmt úttekt Ríkisendurskoðunar um 4,7%. Með því að fjársvelta kerfið erum við að brjóta á mannréttindum fólks og draga úr möguleikum þess til að lifa góðu og innihaldsríku lífi. Það er kominn tími til að við tökum af skarið og stígum inni í 21. öldina.

Virðingarfyllt

fh. Landssamtakanna Geðhjálp

Svava Arnardóttir, formaður

fh. Landssamtakanna Þroskahjálp

Unnur Helga Óttarsdóttir, formaður